

בענין חיוב נטילת לולב בירושלים כל שבעת ימי החג לפי שיטת הרמב"ם

מאת מנדל שפירא

המשנה בסוכה פ"ג מי"ב אמרת:

בראשונה היה לולב נטל במקדש שבעה ימים ובמדינה יום אחד, משחרב בית המקדש: התקין רבן יוחנן בן זכאי שיהא לולב נטל במדינה שבעה זכר לחורבן.

מדאורייתא יש חיוב לנטול את הלולב במקדש כל שבעת ימי החג. ממה שנאמר "ושמחתם לפני ה' אלוקיכם שבעת ימים" הברל זה בין "מקדש" ו"מדינה" לענין נטילת לולב משתקף במשנתנו, שהרי לאחר החורבן התקין ריב"ז שיהו נוטלים את הלולב שבעת ימים אפילו במדינה כדי לחקות מה שהיו עושים במקדש, ועל ידי זה לעשות זכר למקדש. ועכשיו עומדת לפנינו שאלה של הגדרה – מה זה "מקדש" ומה זה "מדינה"? כמעט כל המפרשים מסכימים שהמותח מדינה כולל כל מה שמוחץ לבית המקדש, לרבות ירושלים, ו"מקדש" היינו דווקא בית המקדש.

אבל הרמב"ם בפירוש המשניות מפרש: מדינה – היא שאר ארץ ישראל חוץ מירושלים. הרמב"ם, לשיטתו, מפרש ככה גם בשלשה מקומות אחרים. במע"ש (פ"ג, מ"ד); שקלים (פ"א מ"ג); ראש השנה (ריש פ"ד). נמצא שלפי הרמב"ם בפירוש המשניות יש חיוב מדאורייתא לנטול את הלולב בירושלים שבעת ימים, ואפילו בזמן שבית המקדש היה קיים היו נוטלים את הלולב בירושלים שבעת ימים. למרות שלכאורה שיטת הרמב"ם נראית כיוצאת דופן אפשר להביא כמה ראיות חזקות לפירושו.

הירושלמי (סוכה פ"ג הי"ג וכן בירושלמי ר"פ ראהו כ"ד, וככה מובא בר"ש משנן בתו"כ וספר המנוח ה' שופר; עיין אהבת ציון וירושלים) דורש את הפסוקים של "ושמחתם לפני ה' אלוקיכם", "ולקחתם לכם ביום הראשון" בזה הלשון:

... אלא ולקחתם לכם – מכל מקום – ושמחתם לפני ה' אלוקיכם שבעת ימים –

בירושלים.

מירושלמי מפורש אפשר להסיק שלענין נטילת לולב, לכל הפחות, ירושלים נכללת במקדש, כפי שיטת הרמב"ם.

ראיה שנית לדברי הרמב"ם בפירוש המשניות יש להביא מהלכות מעשר שני. ידוע שמעשר שני נאכל בירושלים, ממה שכתוב "ואכלת לפני ה' אלוקיך". מזה רואים, שירושלים נכללת בהגדרה של "לפני ה'" והרי גם אצל נטילת לולב כתוב לפני ה' – "ושמחתם לפני ה' אלוקיכם". הוי אמר מאן שירושלים נכללת במקדש לענין נטילת לולב כל שבעת ימי החג. ראיה שלישית נוכל להביא מההקשר שבו נמצאת המשנה שלנו. המשנה בסוכה מובאת גם בריש פ"ד של ראש השנה. שמה כתוב:

יום טוב של ראש השנה שחל להיות בשבת במקדש היו תוקעים אבל לא במדינה.
משחרב בית המקדש התקין רבן יוחנן בן זכאי שיהו תוקעין בכל מקום שיש בו בית
דין. אמר רבי אלעזר לא התקין ריב"ז אלא ביבנה בלבד וכו'.

ועוד זאת היתה ירושלים יתרה על יבנה שכל עיר שהיא רואה ושומעת וקרובה ויכולה
לבא תוקעין וביבנה לא היו תוקעין אלא בבית דין בלבד.

המשנה ממשיכה עם המשנה שלנו בסוכה:

בראשונה היה לולב נטל במקדש שבעה ובמדינה יום אחד, וכו'.

לענין תקיעת שופר בשבת יש גם הברל בין מקדש ומדינה. שרק במקדש היו תוקעין בשבת.
גם כאן מפרש הרמב"ם שירושלים נכללת במקדש. אבל בראש השנה אפשר להביא סעד לפירוש
זה מתוך המשנה עצמה. שהרי המשנה ממשיכה: ... ועוד זאת היתה ירושלים יתרה על יבנה
וכו'. פשוטות המשנה היא שירושלים לפני חורבנה היתה יתרה על יבנה לאחר החורבן. ככה
מפרש הרמב"ם קטע זה וככה נראה ג"כ לפום ריהטא. למרות שיתר המפרשים (עיין רש"י)
אינם מפרשים כך. מסתמא כדי לקיים שיטתם שירושלים אינה נכללת במקדש. מזה יוצא
שלפי הרמב"ם יש הכרח לפרש שירושלים נכללת במקדש לענין תקיעת שופר בשבת, ומכיון
שהמשניות המדברות על שופר ולולב סודרו זו אצל זו, צריכים לומר שרבי חשב שהמשניות
האלו מהוות יחידה אחת, עד כדי ששנה משנתנו, פעמים, כדי להשלים את המשנה בראש
השנה. אם כן צריכים לפרש את המשניות כיחידה, ואם הפירוש של מקדש כולל את כל ירושלים
לענין תקיעת שופר בשבת, יש לומר שזה הפירוש של מקדש לענין נטילת לולב שבעת ימים.

מצאתי שהמזרחי בפירושו על הסמ"ג מביא ראייה כעין זה, לא להסביר דברי הרמב"ם, אלא
להביא ראייה שהסמ"ג סובר כמו הרמב"ם. מפני שהסמ"ג מפרש את המשנה של שופר – ועוד
זאת היתה ירושלים – כמו הרמב"ם. אפשר להניח שגם לענין נטילת לולב סובר הסמ"ג
שירושלים נכללת במקדש, וז"ל (ריש סימן מ"ד):

במקדש שבעת ימים ולא בגבולין. כל עיר ירושלים קרוי מקדש ושאר עיירות א"י
קרויות גבולים – כך פירוש הרמב"ם ז"ל בפרק לולב הגזול ובמסכת מע"ש. ונראה
שהסמ"ג ז"ל נטה לפירוש הרמב"ם ממה שכתב בהלכות שופר אבל לא בזמן שבית
המקדש קיים והיה בית דין הגדול בירושלים היו הכל תוקעין בשבת דמשמע כל העם
שבירושלים.

שירושלים נחשבת למקדש אפשר לראות מכמה מקומות מתוך סידור התפלה. לדוגמא – מקדש
מלך עיר מלוכה (לכה דודי); והביאנו לציון עירך ברנה, ולירושלים בית מקדשך בשמחת
עלם. (מתוך מוסף לשלש רגלים).

אבל עם כל זה הרמב"ם במשנה תורה אינו פוסק שירושלים נכללת במקדש. וז"ל (הל' לולב
פ"ז הי"ג):

מצות לולב להנטל ביום ראשון של חג בלבד בכל מקום ובכל זמן ואפילו בשבת שנאמר ולקחתם לכם ביום ראשון. ובמקדש לבדו נטלין אותו בכל יום ויום משבעת ימי החג שנאמר ושמתם לפני ה' אלוֹקֵיכֶם.

והרמב"ם כותב כך גם בספר המצות. וז"ל (מ"ע הקס"ט):

הצווי שנצטונו לטול לולב ולשמור לפני ה' שבעת ימים והוא אמרו יתעלה ולקחתם לכם ביום ראשון... שאין מצוה זו חובה שבעת ימים במקדש בלבד, אבל בשאר מקומות ביום ראשון בלבד היא חובה מן התורה.

ולכאורה אפשר לפרש שאין ניגוד בין הרמב"ם במשנה תורה והרמב"ם בפירוש המשניות, שבכל המקומות התכוון הרמב"ם שירושלים נכללת במקדש אלא שהוא כתב רק מקדש מפני שנקט לשון המשנה. או אולי אפשר להגיד שהרמב"ם במשנה תורה אינו מרחיב בדיבורו מפני שכבר פסק בהלכות שופר לענין תקיעת שופר בשבת שירושלים נכללת במקדש, ואין צורך לחזור על זה עוד הפעם בהלכות לולב. ככה מפרש הערוך לנר דברי הרמב"ם ז"ל (סוכה מ"א): הנה אף דבהלכות שופר כתב הרמב"ם בפירושו דמה דקתני י"ט של ר"ה שחל להיות בשבת במקדש היו תוקעין דבכל ירושלים היו תוקעין, לא ראיתי הכא לענין לולב שכתב כן רק נקט לשון המשנה סתם במקדש נטל כל ז' ולא כתב בירושלים. ולכאורה היה אפשר לומר דבלולב גם הרמב"ם מודה לרש"י דאין ירושלים בכלל... וצ"ל מה שלא כתב כן בחבורו מפני שסמך על מה שכתב כן בהלכות שופר.

אבל דומני שגישה זו של הערוך לנר דחוקה מכמה סיבות. ראשית, הרמב"ם אינו רגיל לדבר בסתומות, ואם היה חושב שירושלים נכללת במקדש, לענין נטילת לולב היה כותב כך, בפרט אם ראה צורך לעשות את זה אצל תקיעת שופר בשבת.

שנית, אי אפשר להגדיר כשיטה מה שכתב הרמב"ם בפירוש המשניות שירושלים נכללת במקדש. שלמרות שאכן כתב הרמב"ם כך בכמה מקומות. צריכים לזכור שהמונחים מקדש ומדינה מובאים במשנה לכל הפחות שבע עשרה פעמים וברובם אפילו הרמב"ם אינו כותב שהמונח מקדש כולל גם ירושלים, מזה יש להסיק שמה שכתב הרמב"ם בסוכה, מע"ש, ושקלים, אינה הגדרה כללית של המלה מקדש, אלא שהוא מפרש כך במקומות אלו רק מפני שיש סיבות מיוחדות לעשות כך. אין כאן בכלל שיטה עקבית. שלישית, הברטנורא, למרות שאינו מפרש כמו הרמב"ם, מביא את פירוש הרמב"ם כשיטה אפשרית חרף מהמשנה שלנו בסוכה. מזאת המשנה יש להניח שברטנורא לא תפס שירושלים כמקדש לענין נטילת לולב כשיטת הרמב"ם.

ומשום כך נראה שהרמב"ם שנה את דעתו בענין זה ועלינו לעמוד על ההכרח לכך.

הנה השפת אמת מקשה על שיטת הרמב"ם בפירוש המשניות וז"ל (סוכה מ"א):

... מיהו אי נימא דקדושת ירושלים לא בטלה אפילו אחר שחרב הבית (כמ"ש הרמב"ם

ה' בה"ב פ"ו הט"ז) ונקרא ג"כ לפני ה' כנראה ברמב"ם ה' מע"ש, קשה קצת לדעת

הרמב"ם כיון דבלי תקנה היה ניטל בירושלים כל שבעה שפיר איכא זכר, ולמה התקין ריב"ז גם במדינה... .

הרי כל הסיבה שהתקין רבן יוחנן בן זכאי לנטול לולב במדינה שבעת ימי החג היתה כדי לעשות זכר למקדש, ולפי פירוש הרמב"ם בפירוש המשניות אין צורך כלל לזכר למקדש שגם לאחר התורבן היה אפשר לנטול הלולב כל שבעה בירושלים כמו שהיו נוהגים לפני התורבן. היה אפשר לתרץ הרמב"ם עם שיטת הגרי"ם טוקצ'נסקי שירושלים נקראת לפני ה' רק בזמן שבית המקדש קיים אבל מתוך שאלת השפת אמת רואים שזה לא שיטתו.

אם נעייץ עוד הפעם בהמשניות בראש השנה נראה שבאמת אין סיבה להגדיר מקדש בהמשנה שמדוברת על לולב על פי ההגדרה של מקדש בהמשנה של תקיעת שופר בשבת בירושלים היו תוקעין בשופר בשבת מפני שהיה שם בית דין. וז"ל הרמב"ם בהלכות שופר פ"ב:

כשנזכר שלא לתקוע בשבת לא נזכרו אלא במקום שאין בו בית דין, אבל בזמן שהיה בית המקדש קיים והיה בית דין הגדול בירושלים היו הכל תוקעין בירושלים בשבת כל זמן שבית דין תוקעין... ולמה תוקעין בפני כ"ד מפני שב"ד זריזין הן ולא יבאו

התוקעין להעביר השופר בפניהם כרשות הרבים שב"ד מזהירין את העם ומודיעין אותן.

מהרמב"ם רואים שבירושלים לפני התורבן היו תוקעין בשבת לא מפני שהיתה בה קדושת מקדש, אלא מפני ששם היה הבית דין הגדול. זאת לא הלכה במקדש כשהוא לעצמו, אלא הלכה בבית דין. אבל נטילת לולב כל שבעת ימי החג נחשבת להלכה במקדש – שהרי המקור להלכה זו היא מהפסוק של לפני ה', ולפני ה', והיינו קדושת המקדש, שייך רק בבית המקדש ולא בירושלים. וראיה לזה אפשר להביא מלשון המשנה. בהמשנה של תקיעת שופר לא הוזכר כלל המושג של זכר למקדש. שם כתוב רק שלאחר התורבן הרחיב ריב"ז את ההיתר של תקיעת שופר בשבת לפני בית דין, והתקין שיהיו תוקעין בכל מקום שיש בו בית דין. בתקנתו של נטילת לולב כל שבעה אפילו במדינה כתוב שסיבת תקנתו היתה לעשות זכר למקדש, שהרי כל עיקרו של נטילת לולב בבית המקדש היה משום קדושתו, ולא היה תלוי בשום דבר אחר.

לפי זה יוצא שבתחילה חשב הרמב"ם שיש עקביות גמורה בין המשניות של שופר ולולב – בשניהם ירושלים נכללת במקדש. אבל כשכתב את המשנה תורה ראה שיש הכדל עקרוני בין דמניעים לשתי התקנות של לולב ושופר. ואם יפרש המשנה השניה ע"פ המשנה הראשונה לא יוכל להסביר מדוע שייכת תקנה משום זכר למקדש להלכה שלא בטלה בעקבות התורבן.

לעיל הבאנו ראייה לשיטת הרמב"ם בפירוש המשניות מהלכות מעשר שני, שמשם רואים שירושלים נכללת בלפני ה'. אבל עכשיו יש לפרש שאין להשוות הפסוקים שנטילת לולב ומעשר שני, והמאירי מחלק בין שני הפסוקים וז"ל (סוכה מ"א):

ואע"פ שירושלים קרויה לפני ה', שהרי בבכור ומעשר כתיב לא תוכל לאכול בשעריך, לא בא לפני ה' אלוקיך למעט אלא שעריך, אבל כלולב לפני ה' אלוקיך דווקא במקדש.

הלפני ה' של מע"ש בא בניגוד לשעריך - אל תאכלו מע"ש בשעריך אלא בשערים שלפני ה'
דהיינו שערי ירושלים, אבל הלפני ה' שכתוב אצל לולב מדבר דווקא על בית המקדש.
לפי הדיון הזה יוצא שגם לפי הרמב"ם אין חיוב לנטול את הלולב בירושלים בזמן הזה כל שבעת
ימי התג מדאורייתא. אבל אם נפרש שהרמב"ם לא חזר בו מפירושו בפה"מ ושצריכים ללמוד
הרמב"ם במשנה תורה ע"פ מה שכתב בפה"מ, יוצא שבזה"ז יש חיוב מן התורה לנטול לולב
בירושלים כל שבעה.

וככה כתוב בספר בכורי יעקב לבעל ערוך לנר וז"ל (סי' תרנ"ח):

ולפ"ז יש לדון דלולב ניטל בירושלים גם בזמן הזה כל שבעה מן התורה... א"כ
מוכת במצות לולב נהג גם עתה בירושלים מן התורה כל שבעה... ולא ראיחי לאחד
מפוסקים ראשונים ואחרונים שהזכיר דבר מזה אשר הוא ברור לפענ"ד.